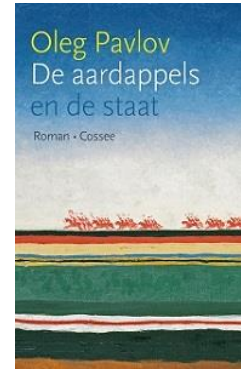

De aardappels en de staat – Oleg Pavlov
Els de Roon Hertoge en Paul van der Woerd
Vertalersgeluktournee 2016

EN ZE VERTAALDEN NOG LANG EN GELUKKIG

Geluk. Hoeveel kun je daarvan als vertaler eigenlijk hebben? En waar moet je allemaal doorheen, hoeveel moeite moet je doen om het te ervaren?

Ons vertalersgeluk begon nog voor we van het bestaan van Oleg Pavlov afwisten. We wilden eigenlijk een boek van Vladimir Sorokin vertalen. We hadden alvast één hoofdstuk vertaald, zodat we konden leuren bij uitgevers. De tweede uitgever die we benaderden, Cossee, had geen interesse in Sorokin. Maar ze hadden wel zojuist de rechten van een andere Russische roman gekocht. Misschien dat wij die dan wilden vertalen?

Wat je noemt een geluk bij een ongeluk. Als literair vertalers met nog maar amper voet aan de grond in de uitgeverwereld waren we niet te beroerd om een onbekende roman van een onbekende schrijver aan te pakken. Zo stapten we in een lang avontuur vol vertaalproblemen en... vertalersgeluk.

Onze kennismaking met Pavlov, zijn roman en zijn schrijfstijl duurde een jaar en verliep bij vlagen moeizaam.

Het boek vertelt ruwweg het volgende verhaal.

Op de steppe van Kazachstan, begin jaren tachtig van de vorige eeuw, bewaakt een compagnie een afgelegen strafkolonie. De kapitein van de compagnie onderneemt een daad van ongehoorde eigenzinnigheid: hij voert het aardappelrantsoen niet aan zijn soldaten, maar stopt het in de grond. De meeste aardappels zijn bij levering namelijk al bedorven, terwijl de kapitein ervan droomt zijn mannen eens goed te laten eten.

De actie is bedoemd te mislukken. Eerst moet hij zijn manschappen trotseren, die het karige, verrotte rantsoen liever direct opeten dan maanden te wachten tot ze 'puree kunnen vreten met emmers tegelijk'. En als vervolgens de afdeling inlichtingen – een soort militaire politie – er lucht van krijgt dat hier staatseigendom in de grond is gestopt, loopt alles pas goed in het honderd.

Het duurde even voordat Pavlov ons met dit verhaal echt overtuigde. We waren al een eind op weg met de vertaling (dachten we) toen niet alleen de held, maar ook wijzelf met steeds grotere moeilijkheden te maken kregen.

We wisten dat Pavlov veel uit eigen ervaring putte: hij had in diezelfde tijd een militaire functie in een strafkamp op diezelfde Kazachse steppe. We zaten na de eerste lezing vooral met de vraag: als dit een autobiografische roman is, hoe zit het dan met het werkelijkheidsgehalte? Er komen de nodige personen en gebeurtenissen in voor die, realistisch bekeken, bepaald onwaarschijnlijk zijn.

Zo is er een immer dronken kozak, groot als een berg en zo sterk dat hij met blote vuisten gaten in muren slaat. Een soldaat die zich vanuit een vuurzee aan zijn collega's vertoont. Een kuil onder een schijthuis waarin zeven gevangenen worden geëlektrocuteerd en later ook nog eens een kermende drenkeling wordt aangetroffen. Een kolonel die, moederziel alleen gelaten, sterft in de kantine van zijn regiment, waarna zijn laarzen worden opgepeuzeld door de muizen – op de stenen zolen na. Een dode die bij gebrek aan doodskist opgevouwen als een krakeling in een ton naar het mortuarium wordt gerold.

Dit kon toch niet allemaal echt gebeurd zijn? Of was de werkelijkheid zo absurd dat je het een sprookje kon noemen?

Hoe absurd de werkelijkheid was, konden we alleen maar vermoeden. Maar dat het hier om een sprookje ging wisten we eigenlijk allang. We hadden het ons alleen niet zo gerealiseerd. Dat woord 'sprookje' stond nota bene in de titel van het boek: 'Казенная сказка', 'Kazjonnaja skázka'.

Het zelfstandig naamwoord 'skazka' laat zich vertalen met 'sprookje'. Het bijvoeglijk naamwoord 'kazjonnaja' is afgeleid van 'kazná', schatkist, staatsbudget, maar door allerlei bijbetekenissen eigenlijk onvertaalbaar. Mede daardoor heeft het woord 'sprookje' het bij ons niet gehaald tot de titel.

Maar het boek geeft op allerlei andere manieren te verstaan dat we het niet als een gewone roman moeten lezen. Dat begint al met de titel van het eerste hoofdstuk: die bestaat uit de woorden waarmee de meeste Russische sprookjes beginnen: ‘Жили были’, ‘Zjili byli’, ‘Er waren eens...’.

Behalve die stoet van groteske figuren, die aaneenschakeling van onmogelijke scènes, zijn er natuurschilderingen in de meest sprookjesachtige bewoordingen, die de hitte, het vocht, de sneeuw en de kou van de steppe tastbaar tot leven brengen. Gebouwen zijn vaak klein van buiten, maar blijken van binnen enorm. En de verteller is zelf aanwezig in het boek: hij onderbreekt zijn eigen relaas geregeld om er commentaar op te leveren. Daarbij gebruikt hij vaak het woordje ‘we’, een vorm van gemeenzaamheid waardoor je als lezer vanzelf wat dichterbij de haard schuift. Verder staat het verhaal vol met poëtische en volkse woordjes die je veel in Russische sprookjes aantreft. Die wekken eerder een stemming op en geven meer kleur, dan dat ze een concrete betekenis hebben.

Een sprookje dus, maar wel een geschreven in een bizarre stijl. En die stijl bleek uiteindelijk doorslaggevend voor ons begrip van waar het hier werkelijk om draaide. Want Pavlov beschrijft alles, van begin tot eind, in de meest weerbarstige bewoordingen, die ons voor het soort ingewikkelde vertaalpuzzels stelden dat we ons hoogstens nog vaag uit onze gymnasiumtijd konden heugen.

Bij een snelle eerste lezing lijkt het redelijk normaal wat Pavlov schrijft. Je kunt het verhaal in elk geval aardig volgen. Maar als je er wat dieper in duikt, zie je allemaal dingen die stilistisch ‘niet kloppen’, of op zijn zachtst gezegd cryptisch zijn.

Pavlov hanteert niet zomaar uiteenlopende taalregisters – dat kom je bij meer schrijvers tegen. Nee, hij kan, zoals een Russische informant van ons het formuleerde, ‘binnen een halve zin overschakelen van Dante naar straattaal’. Een stijlanalyse die we maakten van hoofdstuk 2 ziet er zo uit:

codering
spreektaal
laag stijlniveau
officieel literair
archaïsch
grof
overig

Глава вторая
КАРТОШКА

Мухи, змеи, птицы, пропавшие кто осенью, кто зимой, в поселке **в ту пору** еще не появлялись. **И было ранней весной грустно жить**, так как из живых **на проверку** только люди и вши оставались. А у этих **гварей**, которых даже не ухватишь, не разглядишь, обнаруживался свой характер: стоило человеку **оголодать**, отчаяться, как они тут же начинали **во множестве на нем плодиться** и делались такими же голодными, отчаянными. Унынье в поселке было повсеместным, даже воздух в помещениях навсегда прокис и кишел вшами, то есть был **в некотором роде башковит** и самостоятелен.

В тот первый день, когда грузовиком в Карабас была завезена картошка, капитан еще удержал людей. **Заболтал**, бедных, что надо ее перебрать, чтобы определить, сколько **сгодится** и какую выгадать на каждого пайку. Перебирая, **служивые** украдкой **жрали** и сырую картошку — ее в полку подморозили, и она была рыхлой и сладкой. Капитан крик **подымать не стал**. Рассудил, что **изведут** ее не много, надеясь на завтрашний пайок, и даже прятать **не станут**.

Ночью Хабаров боялся уснуть. По канцелярии рыскали голодные мыши и грызли, то есть брали на зубок, все **психитрос** канцелярское имущество. Времечко растаивало, и капитан слабел, чувствуя предутренний холод. Остаток ночи он раздумывал: **солдатня** откажется копать огород, а если не выдать положенной пайки, то и сожгут казарму. Потому капитан поднялся еще в полутьме и сел у окна. На его глазах

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:49
Opmerking: doet licht archaïsch aan / sprookjesstijl

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:46
Opmerking: volgorde is niet alledaags

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:51
Opmerking: klinkt formeel, bijna 'aangezien'

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:51
Opmerking: formeel

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:51
Opmerking: formeel

Klik om opmerking te verwijderen
Opmerking: term voor militair uit tijd Peter de Grote, statig itt 'служака'

Els de Roon Hertoge 26-9-14 14:55
Opmerking: veel woorden vergeleken met het beeld dat wordt geschetst

Stijlanalyse van het begin van hoofdstuk 2. Elke kleur staat voor een specifiek stijlregister. Rechts aanvullende opmerkingen ter bespreking.

Dan zijn er de archaische termen, waarvan hier een paar voorbeelden uit hoofdstuk 1:

служивый	<i>sloezjivjy</i>	militair	krijgsman
служака	<i>sloezjaka</i>	soldaat	wapenknecht
большак	<i>bolsjak</i>	weg	heerbaan

‘Sloezjivjy’ en ‘sloezjaka’ zijn termen met een lange geschiedenis en een uitgesproken karakter. Na enig zoeken en aarzelen durfden we als Nederlandse equivalenten, in plaats van de kleurloze woorden ‘militair’ en ‘soldaat’, de woorden ‘krijgsman’ en ‘wapenknecht’ te gebruiken. Of neem ‘bolsjak’: niet zomaar een ‘weg’, maar een ‘heerbaan’.

Verder bezigt Pavlov allerlei uitdrukkingen op een onverwachte manier. Hij geeft er een minieme draai aan, waardoor ze ineens heel letterlijk overkomen (of binnenkomen). Ook uit het eerste hoofdstuk, waar het gaat over de behoeftige levensomstandigheden in en rond het kamp:

‘Een gevangene eist nu eenmaal op wat hem toekomt, al moet hij zijn eigen strot doorsnijden.’ Een tikje al te letterlijk? Waarom vertalen we niet met ‘koste wat het kost’, wat normaal gesproken het Nederlands equivalent is? Wel, de standaard uitdrukking bevat een gebiedende wijs, terwijl Pavlov, heel ongebruikelijk, een 3e persoon aantoonende wijs gebruikt...

хоть зарежется =/≠/≈?	хоть зарежь
<i>chot' zarezjetsja</i>	<i>chot' zarezj'</i>
	snij (me) maar kapot
	al sla je me dood
al slaat hij zichzelf dood	
al moet hij zijn eigen strot doorsnijden	

Regelmatig smeedt Pavlov ook z'n eigen uitdrukkingen. Zelfde alinea, over het niet te vreten eten: ‘Да и воротит с души’, ‘Da i vorotit s doesji’. Russen lezen hier een gekke wending, waarvan de strekking indirect overkomt doordat een staande uitdrukking op de achtergrond vervormd meeklinkt.

да и воротит с души	=/≠/≈?	с души воротит от
<i>da i vorotit s doesji</i>		<i>s doesji vorotit ot...</i>
		mijn/je maag draait om van...
[omkering > eind v/d zin > weglating ‘ot/van’ > ongebruikelijke nadruk op ‘doesji/ziel’]		
je ziel draait ervan om		

Als voorzichtige vertalers maakten we hier eerst van: ‘je maag draait ervan om’, maar uiteindelijk besloten we dat letterlijker hier beter was: ‘je ziel draait ervan om.’ Zo hopen we bij Nederlandse lezers eenzelfde effect te bereiken als Pavlov bij de Russische.

De uitgever had ons vooraf gevraagd de lezer te sparen, geen al te gekke dingen op te schrijven. Maar gaandeweg realiseerden we ons dat we hier niet omheen konden. We begonnen onze keurige vertaling bij te schaven, van braaf en afgevlakt naar gewaagd en prikkelend. Als Pavlov zelf voortdurend taalkundige toeren uithaalt die voor zijn eigen Russische lezers soms volstrekt onnavolgbaar zijn, wie zijn wij dan om die weg te poetsen?

Hierin voelden we ons gesterkt door de reacties van moedertaalsprekers. Op een Russisch taalforum waar we weleens een Pavloviaanse formulering voorlegden, kregen we bemoedigende reacties als: ‘daar klopt niks van, slechte schrijver zeg, waarom vertaal je die eigenlijk?’

Paradoxaal genoeg bleek meermalen juist de meest letterlijke vertaling de ‘vrijere’, die waarvoor we de meeste lef, de meeste vrijheid nodig hadden!

Bij al die grilligheid ontdekten we langzaam maar zeker Pavlovs meesterschap, in kleine, ‘technische’ details die een vérstreckende betekenis hebben. Een laatste voorbeeldje uit de introductie van de held van ons sprookje, hoofdstuk 1:

Вот и в солдаты его забрили, как всех. Служил. Но когда истек срок службы солдатской...

Vot i v soldaty ego zabrili, kak vsech. Sloezjil. No kogda istjok srok sloezjby soldatskoj...

Hier vertaalden we eerst:

‘Hij was net als iedereen opgeroepen. Hij had zijn termijn uitgediend. Maar toen...’

Perfectief dus: dit was per slot een terugblik op een ver verleden. Totdat onze Russische informant erop wees dat het werkwoord ‘Служил’, ‘Sloezjil’, hier het imperfectieve aspect heeft: de grammaticale vorm alleen al wijst op een langdurige situatie én op de onafgeslotenheid, de zinloosheid daarvan. Wij moesten heel simpel hetzelfde doen als Pavlov. Imperfectief vertalen — en op de koop toe net zo beknopt en pregnant.

‘**Hij werd net als iedereen opgeroepen. Hij diende. Maar toen...**’

Op alle fronten bleek hier de simpelste vertaling de beste. We moesten als vertaler alleen even durven...

Deze benadering werkte bevrijdend. We voelden ons loskomen van de woorden, er begon iets te stromen, we waren eindelijk aan het scheppen. Dat is vertalersgeluk.